

Purpose.

The purpose of the article is to define the concept of pedagogical competence of a prospective teacher of Ukrainian Literature, substantiate its building through project methodology as well as to develop criteria to assess the acquisition level of the competence under discussion.

Results. Competence approach is a key strategy to training prospective high school teachers of Ukrainian literature. In the framework of this approach the pedagogical competence is viewed as a system of knowledge and skills, abilities and readiness of a prospective teacher to design and organize the process of teaching Ukrainian Literature in high school, develop necessary materials and motivate students to read and analyse Ukrainian fiction, be flexible and creative when addressing a variety of professional challenges related to teaching Ukrainian literature to high school students. Given the content of this competence, the author insists on project methodology underlying the process of building pedagogical competence. Consequently, 7 short-term creative projects were developed to be carried out in pairs or groups. They simulate typical professional situations faced by a teacher of Ukrainian Literature in the classroom: Designing a syllabus for the course, lesson planning, enhancing motivation for learning in high school students, designing tasks to arouse interest of students in the personality and literary works of writers; analysing textbooks and teaching materials; developing tasks aimed at teaching essay-writing.

Discussion. In further research, we think it necessary to experimentally verify the effectiveness of the developed projects for building pedagogical competence of prospective teachers of Ukrainian Literature as well as to model the teaching process based on experimental data

Key words: methodology of teaching Ukrainian literature, pedagogical competence, method of projects, high school.

Vitae:

Vyacheslav Shovkovy, Ph.D. Professor, Head of the Department of Methodology of Teaching Ukrainian and Foreign Languages and Literatures, Institute of Philology of the Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine. Scientific interests: Methods of teaching classical and modern languages,

Correspondence: schovk@bigmir.net

СВІТЛАНА ГРИЦЕНКО (м. Київ)

УДК 811.161

ORCID: 0000-0002-2587-7525

ЗАСТОСУВАННЯ ЛЕКСИКОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ ДИНАМІКИ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ У ФОРМУВАННІ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті проведено аналіз лексики українських писемних пам'яток різних часових зрізів, XVI–XVII ст. зокрема, який сприятиме розвитку фахової компетентності студентів. Розбудова лексики відбувається різними шляхами; їх характеристики не відповідають загальним моделям, оскільки навіть у межах окресленого напрямку не враховуються прояви різноманітних факторів появи нових слів. На жаль, ці характеристики у навчальному процесі не засвоюються студентами у повній мірі. Тому авторка доводить важливість пізнання динаміки лексики мови визначеного часового проміжку, а відтак і усвідомлення цього процесу студентами. У статті визначено дидактичні цілі опанування динаміки української лексики в діячій, розширення емпіричної бази університетського навчання філологів, залучення такого нового матеріалу, який не був використаний попередніми дослідниками.

Ключові слова: дидактичні цілі аналізу динаміки українського лексику, номінативний ресурс мови, лексикоцентричний підхід, формування фахової компетентності студентів-філологів.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Потужним чинником розвитку номінативного ресурсу будь-якої мови, української зокрема, є деривація. Традиційно в українському мовознавстві деривацію відповідних часових проміжків історії мови розглядають із позиції використання словотвірних ресурсів, типових моделей словотворення, співвідношення активності їх застосування, а лексикологічний аспект – формування засобів номінації – залишається на другому плані.

Тим часом, в сфері лінгводидактики сформувалася когорта прихильників зміни акцентів у формуванні фахової компетентності філологів в університетах (Семенов, Дейниченко, 2014). Вони переконані, що саме шляхи формування українського лексику повинні стати предметом опанування історії української мови для студентів філологічних спеціальностей.

Опис словотворення з орієнтацією на окремі афікси інформативно збагатив сучасних лінгвістів щодо шляхів формування україн-

ського лексикону. І безперечно, дослідження участі конкретних афіксів у деривації на різних часових зрізах сприяє усвідомленню студентами загальних тенденцій динаміки української мови.

Розглядаючи словотворення, актуалізуючи основну увагу на формальній деривації, дослідники враховують і семантику дериватів чи семантичних класів (групи дериватів). Зауважимо, що при вивченні закономірностей динаміки українського лексикону в діяхронії, семантичній та формально-семантичній деривації у лінгводидактиці не приділено ще належної уваги. Проте студенти-філологи повинні чітко усвідомлювати, що деривація залишається потужним чинником трансформації, розвитку лексикону (Мацько, 2010). Саме тому аналіз шляхів змін лексичного складу української мови, зокрема XVI–XVII ст., актуалізує з'ясування словотворення на тлі інших засобів динаміки лексикону. *Лексикоцентричний підхід до аналізу зміщує вектор дослідження: з техніки словотворення на склад і семантику лексикону.* Взавши за основу усталену мегакласифікацію (укрупнений погляд на об'єкт аналізу), потрібно актуалізувати семантичне словотворення в навчальних програмах студентів-філологів та його представлення в академічних, освітніх курсах та спецкурсах філологічних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень. Студенти-філологи спеціальності «українська мова» мають змогу ознайомитися з вагомим доробком українських дериватологів, основна увага яких була приділена афіксальному словотвору. Творенню суфіксальних похідних в українській мові різних часових зрізів присвячені праці А. Майборода (-ець, -ник, -к(а), -ок, -ость, -ання, -ення, -ств(о), -ище), В. Токаря (-к(а)), В. Грещука (-ість (< -ость)), Л. Могильник (-ство), П. Білоусенка (-иця, -ина, -ина, -чина/-щина).

Вагомим джерелом інформації для студентів-філологів залишаються також і давніші дослідження, присвячені *історії становлення морфемного складу* української мови (Бевзенко, 1960; Самійленко, 1964) чи типів деривації (Клименко, 1984, 2007), зокрема афіксального (Клименко, 1973; Білоусенко, 1993), конфіксального (Іншакова, 1996; Качайло, 2006), а також аналізу словотвірної системи (чи її фрагментів) окресленого часового

проміжку (Гумецька, 1958; Майборода, 1962; Чемерисов, 1969; Клименко, 1979, 1984; Карпіловська, 1990; Воропай, 2000; Меркулова, 2007; Білоусенко, 2010). Огляд здобутків істориків-дериватологів актуалізував проблему створення *оновленої історичної морфології української мови з урахуванням останніх досліджень нововиявлених писемних пам'яток різних часових зрізів*, зокрема XVI–XVII ст.

Метою дослідження є визначення потенціалу семантичного словотворення на тлі інших чинників динаміки лексикону української мови окресленого часового зрізу та обґрунтування дидактичних цілей аналізу динаміки лексичного складу мови в діяхронії з позицій лексикоцентричного підходу у процесі навчання студентів, які спеціалізуються з української мови. Стратегічним завданням дослідження є створення засад оновленої «Історії української мови» для університетської освіти.

Один із шляхів розвитку, відтворення динамічної значеннєвої дійсності, – використання без змін наявних формальних засобів, зокрема усталені здавна в мові елементи лексикону використовуються вже на позначення інших реалій, тобто як засіб нової номінації.

Виклад основного матеріалу. Один із шляхів розвитку, відтворення динамічної значеннєвої дійсності – використання без змін наявних формальних засобів, зокрема усталені здавна в мові елементи лексикону використовуються вже на позначення інших реалій, тобто як засіб нової номінації. Для кращого усвідомлення цього процесу студентам-філологами спеціальності «українська мова» варто продемонструвати це на прикладі семантичної «еволюції» питомих та запозичених лексем української мови XVI–XVII ст. (про розвиток лексикону цього періоду докладніше див.: Гриценко, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017). В «Остромировому євангелії» від Луки (III.7) зафіксована питома лексема *гнѣвъ* 'почуття сильного обурення, роздратування, гнів' («Къто съказа вамъ бѣжати отъ градъщааго гнѣва»), яка зберегла значення і в наступні періоди, що засвідчили писемні пам'ятки XIV–XVIII ст. («А коли жъ у жалобахъ ... гнѣвъ ... зазрость, помсти, а ни тежъ боязнь о правду ... судья ... имѣти въ руць ... сказанія бы чиниль справедливо» 1347 р.; «прігожаєтса и(ж) зъ гневоу алюбю з зависти то(т) то пана габають кмети» XV ст.; «если непра(в)дѣ мовлю ро(з)суди лю-

бимиче, да(и) мѣсто судови, а не дїаволу и гнѣву» 1598 р.; «Вражда: Ворогованье, гнѣвъ, неприязнь, ненависть» 1627 р.; «Хмелницкий оставивши вѣчне службу свою уйшолъ вовсе от гнѣва панскаго» 1720 р.). Важливо підкреслити, що ця лексема засвідчена також у низці словосполук, які позначали: '(роз)гніватися, (роз)сердитися' (*гнѣвъ о(т)пустить, гнѣвъ держати, в гнѣвъ заходити, в гнѣвъ быти, взрушити на гнѣвъ, взяти гневъ, имати / мѣти гнѣвъ, исполнитиса гнѣвомъ, прївѣсти гнѣвъ, уложити гнѣвъ*), 'перестати гніватися' (*гнѣвъ отпустити, откинути гнѣвъ*), 'затаїти гнів' (*ховати гнѣвъ*), 'викликати гнів' (*в гнѣвъ оупадаю(т), побужати до / къ гнѣву / гнѣво-ви*), 'гнів вищих (надприродних) сил' (*гнѣвъ вѣчный*). Деякі пам'ятки досліджуваного періоду зберегли лексему *гнѣвъ* з новим значенням – 'кара (за гріхи), покарання' («Але памятай на слова пр(о)рка д(в)да, жебы ты гнѣвъ не заста(л) // на постели твоей» XVI ст.); іноді для посилення експресії автори використовували сполуки *гнѣвъ божий* чи *гнѣвъ господній*.

На наш погляд важливо, щоб студенти-філологи усвідомили, що процес семантичної зміни характерний і для запозичених лексем, які так само демонструють зміну семантики за їх сталої формальної структури. Зокрема, латинізм грецького походження *комора* в писемних джерелах XIV ст. засвідчений на позначення 'державної скарбниці' (1377 р.), а згодом – 'складського будинку, крамниці' («прода(л) єсми мѣстцо своє коморное на мѣсте подле болницкое коморы оринѣ андрѣевѣ жень» 1500 р.). У XVI–XVII ст. простежується *філіація семантичної амплітуди – різний її прояв у межах семіми*. Якщо пам'ятки і фіксують формування окремих значень, близьких до ядра семіми ('приміщення' → 'установа, розташована в цьому приміщенні'), то згодом відбувається вирівнювання семантичної структури відповідно до контурів семантичного ядра. Сталість семантичного ядра цієї лексеми впродовж XVI–XVIII ст. засвідчують семи: 'господарське приміщення для продуктів, хатніх речей' («В коморѣ де(и) рече(и) стра(в)ны(х): мясь, му(к), гороху, пшона, кру(п) и соли побрали» 1582 р.); 'кімната' («Клѣтъ: Комора, кувната» 1627 р.); 'приміщення для винаймання житла, квартира' («а на(и)мовали бы в доме(х) свои(х) коморы имели шинкъ або пожито(к) яки(и)» 1566 р.; пор.: *коморою жити*

'квартируватися' 1552 р.); 'митниця' («шли ... на комору Львовскую, и мыто тежѣ Корунное заплатили» 1537 р.); 'крамниця' («коморы на мести съ крамами» 1564 р.). Важливим етапом розвитку додаткових значень запозиченої лексеми є її використання у сполуці з означеннями, що демонструє входження запозичення у полікомпонентну номінативну структуру. Зокрема, студентам-філологам можна продемонструвати сполуки, засвідчені писемними пам'ятками XV–XVII ст.: *болницкое коморы* 'лікарня' (1500 р.); *комора мытная* 'митниця' (1583 р.) / *мытницкая* (1625 р.) / *мытничая* (бл. 1619 р.); *комора крамная* 'крамниця' (1552 р.); *комора пострыгальная* 'цирульня' (1510 р.); у ряді випадків зафіксовано дублети – формальні деривати: *коморка потребная* 'туалет' (1565 р.); *комо(р)ка куха(р)ская* 'кухня' (1552 р.).

Інше запозичення – тат. *ватага* 'великий військовий загін' – широко представлене східнослов'янськими пам'ятками від XII ст. і демонструє збереження семантичного ядра «сукупність», яке з часом зазнає конкретизації: 'великий військовий загін' в «Іпатіївському літописі» (1190 р.) → 'група заробітчан' в «Описі Черкаського замку» (1552 р.) → 'товар' в «Актової книжці Полтавського Городового Уряду XVII вѣка» (1665 р.) → 'отара овеча' в «Протоколах Полтавського полкового суда» (1674 р.). Актуалізація уваги студентів-філологів на поступовості розгортання, конкретизації семантики в часі сприятиме усвідомленню ними складності, нетиповості цього процесу.

Лексикоцентричний підхід до аналізу динаміки запозичення в діячності дає змогу визначити кілька дидактичних цілей. По-перше, важливим є простежити *формування інших значень відповідного семантичного комплексу*, зокрема Зокрема, полонізм німецької генези *гвалтъ* 'насильство, напад', що зберігає цю семантику як регулярну упродовж XIV–XVIII ст., на тлі якої проступають інші значення цього семантичного комплексу: 'згвалтування, збезчещення' (1566 р.), 'крик, галас, шум, сполох, тривога' (1575 р.), 'сполох, тривога (як сигнал)' (1611 р.), 'навальність, гвалтовність' (1627 р.). Водночас низка комплексів слововживання вказує також і на виокремлення близьких самостійних значень:

'шкода, збитки' («просил у нас вижа на шгледане шкод своих тых, кгвалтов его»

1541 р.; «проси(л) его мл(ст) мене ... ѿ при- да(н)е во(з)ного на ѿгледа(н)е того к(ва)л(т)у наизду и слу(г) свои(х) позабиваны(х) и поранены(х)» 1572 р.);

‘блюзнірство, святотатство’ («А и(ж) дѣ- етъса ѿ(т) ни(х) квалтъ закону божему и ѹближена властителству моему епископскому. Прото(ж)мы ... мещанъ лво(в)ски(х) ... ѿ(т) цѣрке свѣтои ѿ(т)лучаемъ» 1588 р.);

‘гостра необхідність, крайня потреба’ («Нужда [есть]: Потреба, мусъ, насиліє, гвалтъ, примушеньє» 1627 р., «А если бы нѹжда и квалтъ вытагалъ, можетъ и непосвященою водою ѿкрестити кого сѣщенникомъ» 1642 р.). Таким чином, контекстуальні уточнення дають підстави стверджувати про формування низки наведених вище абстрактних значень, що засвідчує інтелектуалізацію українського соці- уму досліджуваного періоду.

Другою дидактичною метою є усвідомлен- ня студентами *поступового розгортання се- мантики в часі* – іншого прояву семантичної деривації. Його варто демонструвати на при- кладах функціонування германізму *вага* зі значеннями ‘прилад для зважування, ваги’ (XV ст.), ‘міська міра ваги для зважування то- варів’ (1498 р.), ‘податок від зважування това- рів’ (1498 р.), ‘вагарня – приміщення для зва- жування товарів із подальшим визначенням міського податку’ (1499 р.). Студенти повинні засвоїти, що на поч. XVI ст. пам’ятки відобра- жають цю лексему з новим значенням: ‘си- система мір, застосована при зважуванні, вага’ (1503 р.), у II пол. XVI ст. – ‘маса чого-небудь, вага предмета’ (1550 р.), у XVII ст. – ‘вагова одиниця’ (1637 р.), ‘тягарок (напр. у годинни- ку)’ (1665 р.). У формі множини лексема *ваги* зафіксована як ‘сузір’я зодіаку, Терези’ (поч. XVII ст.).

Визначення ваги товарів стало основою формування в текстах високого конфесійного стилю абстрактних значень, зокрема:

‘важливість, вага’ («прото(ж) то синодо(м) зватиса не може(т), але все естъ фрашкою баламутнею блазенство(м) и оу бачны(х) ваги жадной слоушне мѣти не має(т)» 1598–1599 рр.);

‘ціна, вартість’ («заплачу тобѣ доброю мо- нетою золотою и справе(д)ливои ваги» кін. XVI ст.);

‘тягар, вантаж, що обтяжує (своєю наяв- ністю)’ («Чомъ члѣвкъ сего свѣта, на кого я

ся надѣявъ, а вунъ на мя изнявъ вагу» кін. XVI ст.);

‘мірило людської справедливості, добро- ти’ («Вложимо жъ то, пане еилялете, на вагу обое, а обачышь, яко ся тые твое листы, ... яко полова розълетятъ!» 1599 р.);

‘сутність, ество’ («такъ те(ж) и мл(с)ть: ко- тораа е(ст) вагою дѣшъ naszej котораа стагае- са до ба» поч. XVII ст.);

‘зважування як оцінювання чого-небудь’ (1627 р.).

Необхідно звернути увагу студентів-філо- логів на те, що приклад із лексемою *вага* по- казовий для ілюстрації переходу від номінації предметів конкретної фізичної дії до називан- ня зі сфери загальної аксіології – оцінювання актив розумової діяльності.

Набуття словом нових значень зумов- лює входження лексеми в різні ідеографічні сфери. Такі номінативні одиниці утворюють спільні зони різних лексико-семантичних груп. Прикладом такої лексеми слугує німецьке за- позичення *майстеръ* ‘фахівець з якого-небудь ремесла, майстер, ремісник’, що відома з часу написання «Повісті врем’яних літ». У XVI–XVIII ст. це слово часто вживалося не лише автономно, а й у сполуках із конкретизаторами (прикметниками чи іменниками), які уточню- вали семантику опорної лексеми *майстеръ*, пор.: *майстеръ мурарски* (1628 р.), *майстеръ дѣла мурезового* (1687 р.), *теселскій майстеръ* (1627 р.), *маисте(р) кѹхарѡ(м)* (1627 р.), *кир- личний майстеръ* (1730 р.), *овечій (овчарний) майстеръ* (1724 р.), *майстеръ философи* (XVIII ст.). На підставі низки конкретних зна- чень цієї лексеми *формується загальні зна- чення*:

‘фахівець, який досяг досконалості у своїй сфері діяльності’ («на выховане ѹчного члка маи(с)тра в грече(с)комъ языку бѣглого ... зо- лоты(х) по(л)тороста пожи(т)кѹ прира(с)тати мае(т)» 1622 р.);

‘учитель, наставник’ («Аристотелес был ... майстром Александра великого» 1699 р.);

‘вождь, провідник, головнокомандувач’ («Архістрати(г): Найви(ш)шій ге(т)ма(н) або вод(з) во(и)сковы(и), або жо(л)нѣрствъ майсте- рь жолнѣрѡ(м), або старші(и) кна(з)» 1627 р.).

Ця опорна лексема стала базою для похід- ного прикметника *масте(р)ный*, пор.: *маістер- нымъ Тѹпографіи дѣломъ* ‘друкар’ (1628 р.),

див. також переносне значення: *мѣсте(р)ный на неправду* 'брехун' (1599 р.).

Важливо наголосити студентам-філологам, що нерідко з однією формальною структурою запозичення в писемних джерелах засвідчені з доволі *віддаленими між собою значеннями*, що може вказувати на різний час та різні джерела засвоєння цієї лексеми. Так, важко встановити безпосередній зв'язок між значенням лексеми *гранат*, відомої за пам'ятками з II пол. XVII ст., яка, на думку В. Німчука, постала шляхом регресивної деривації від *гранатовое яблоко* – лат. *Mallum granatum* (Німчук 1992: 263): '(дереву) гранат' («гранатъ древо. *Malus rupica*» 1650 р.), 'плід дерева граната' («шипокъ, оwoць є(ст) грановитое яблоко полноѡ зърнатъ, запашноѡ и смачноѡ» 1627 р.), перен. 'велика куля, начинена порохом, смолою, яку метали гарматою чи вручну' («Убито гранатом воєводу» XVII ст.), 'посуд – горщик для печі' («Гранатъ. *Susuma*» 1650 р.), 'мінерал темно-червоного кольору' («(Въ) Індії знайдуетса камень барзо дорогій, которого инныи называютъ гранатом» 1676 р.), 'різновид тканини – сукно' («Гранатъ сукно» 1650 р.). Таким чином, пам'ятки засвідчують входження цієї лексики в різні ТГП: назви зі сфери військової справи, рослинного світу, неживої природи (мінерали), речей хатнього вжитку, одягу. Така широта семантичного спектру зумовлена актуалізацією різних оцінок вихідного об'єкта номінації 'плід рослини', зокрема подібність за формою, кольором зернят плоду.

Третьою дидактичною метою в навчанні студентів-філологів є засвоєння ще одного шляху семантичної деривації – явища *метонімії*, яке реалізоване в українській мові досліджуваного періоду в багатьох моделях:

'посудина' → 'місткість посудини': іт. (або слат.) *барило* 'дерев'яна посудина для зберігання рідини, барило' («а того за(с) не видиши, ижъ за твои(м) черево(м) бо(ч)ки с пивами, барила с медами, бари(л)ка з винами ... волоча(т)» 1596 р.) → 'міра рідини місткістю 90 л' («у Клима ... взяли барило меду съ пивниці» 1596 р.; див. також демінутив: «вишень в меде барылко немалое» 1649 р.);

'матеріал' → 'виріб із цього матеріалу': герм. *блаватъ* 'блакитна шовкова тканина' («Пане мой чого потребуєшь хочеш ли аксамиту ... тафты або якого рожаю єдомашки блавату?»

кін. XVI ст.) → 'одяг з такої тканини' («Вмѣсто твоихъ шарлатовъ и блаватовъ, тѹ будетъ, плачь и скрежъ зѹбомъ» 1646 р. [Перло, 135]; поширення лексеми *блаватъ* зумовило творення похідного прикметника *блаватный* 'виготовлений з блавату – шовкової тканини блакитного кольору, блаватний': «а при томъ аппараты ... през менованых самых законъниковъ великим коштом ... справленые, розныхъ кгатунковъ: блаватных, аксамитных, адамашъковых, атласовых, табиновых и инъших подлейших» 1641 р.); тат. (з тур.) *камка* 'старовинна іранська шовкова тканина з кольоровими візерунками, часто ткана золотом або сріблом' («ка(м)ки белое пищатое» 1578 р.) → 'головний жіночий убір, камка' («шесть камокъ на золоте, на трехъ кресты перловые» 1554 р.); пол. *скло* (*шкло*) фіксується також зі значенням 'вироби зі скла' («Земля будетъ презрочиста, якъ шкло» 1659 р.). Приклади засвідчують типовість цієї моделі для запозичень різної генези;

'матеріал' → 'виготовлення цього матеріалу': нім. *гартъ* 'сплав олова з сурмою' («за га(р)ть за ро(з)ные шрѹбьки барановому чела(д)нику fr. 2 и 55» 1633 р.; з цим же значенням засвідчена форма *гарта* (1635 р.) → 'процес виготовлення поташу' («ω(т)да(л) пя(т) бочокъ поташу ни(ж)ли па(н) бе(з)соки(р) ски(и) поведе(л) же не мае(т) готового але скоро га(р)ть до(и)де ω(т)дамъ» 1605 р.);

'назва закладу' → 'посуд, що використовується в цьому закладі': нім. *броваръ* 'броварня, пивоварня' («ωзабши ѹ реки шла са гре(т) до бровару где пиво варили» 1567 р.) → 'велика бляшана посудина для пива' («побра(л) ... броваро(в) зо (в)сь(м) два по (д)вана(д)ца(т) копъ грѹше(и) лито(в)ски(х) коштовали ко(т) ло(в) два» 1610 р.);

'назва закладу' → 'засоби, що використовуються в цьому закладі': лат. (з гр.) *аптека* 'місце зберігання, продажу і виготовлення ліків' («врачебница, до(м) где лѹча(т), и ты(ж) аптыка» 1596 р.) → 'лікувальні засоби, ліки' («Книга тал Бѹдохновенная могла бы са слушне назвати Докторомъ и Аптекою на // хоробы дѹшь людскихъ» 1646 р.); нім. *кухня* 'приміщення для приготування їжі' («кухню в дому рогати(н)ско(м) ново зроби(л) береза» 1631 р.) → 'продукти для приготування їжі, харчі' («новопоставленный попь не може(т) с коухнею и

с питіє(м) за вл(д)кою издити» кін. XVI – поч. XVII ст.).

Четвертою дидактичною метою можна вважати усвідомлення смислових змін пов'язано з *метафоричним перенесенням назви з одного об'єкта номінації на інший*. Прикладом можуть слугувати назви, які мотивуються за зовнішньою подібністю до інших об'єктів, зокрема *журавель* 'птах' («в дворі ... пав п'ят, ... журавль один, каплунов шість» 1571 р.) і 'пристрій у колодязі для підймання відра' («Водоважда: Капа(р), Смок што воду вытагаєт вгору, и тежъ журавельъ» 1627 р.); тюрк. *чайка* 'птах, чайка' (1642 р.) і 'різновид човна' («прислатъ к ним, запорожцам, чаек» 1672 р.). Варто згадати ряд лексем на позначення риб, які мотивуються за зовнішньою подібністю тіла риб до інших предметів і подані в «Лексиконі словено-латинському» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (1642 р.), зокрема: *подкова* риба, риба *иг(л)ница* чи *иглица* риба, *куля* риба, *рашпля* риба, *тра(ч)* риба (*трач* 'той, хто пиляє дерево пилкою'), *ковачь* риба. Зауважимо, що генеза складових елементів цих словосполук може бути різною, пор.: *куля* риба, де *куля* – запозичення з німецької мови, що потрапило в українську мову через польське посередництво.

Висновки та перспективи дослідження.

Запропоновані дидактичні цілі аналізу динаміки українського лексикону у філологічній освіті є частиною ширшого освітнього контексту. Поповнення лексичного складу української мови в різні періоди її розвитку, зокрема у XVI–XVII ст., відбувалося значною мірою за рахунок активізації словотворення. На це вказує наявність розгалужених гнізд похідних від запозичених і питомих основ, використання різноманітних способів та моделей словотворення. Зауважимо, що кількість дериватів у писемних пам'ятках досліджуваного періоду значно перевищує недеривовані запозичення. Тому студенти філологічних спеціальностей, аналізуючи їх, поглиблюють необхідну фахову компетентність.

Застосований у навчанні студентів-філологів лексикоцентричний підхід до аналізу динаміки українського лексикону дає змогу змістити акцент навчання з техніки словотворення на склад і семантику лексикону. Зіставлення писемних пам'яток давньоукраїнського періоду та XVI–XVII ст. сприятиме виявленню

змін семантики лексем при збереженні сталої формальної структури, формування полісемії, що було зумовлено реалізацією моделей метонімії та метафоризації. Виявлення полісемантичних комплексів лексем, усвідомлення типовості цього явища, розуміння процесів оновлення значень питомих та запозичених лексем в українській мові XVI–XVII ст., яке було відчутним і закріплюваним усталеними словосполуками, є важливим предметом навчання студентів-філологів.

Студентам важливо розуміти, що кожна лексема – це відгомін історії українського народу, а тому є фундаментом їхньої фахової компетентності. У лінгводидактиці така модель навчання з урахуванням останніх досліджень нововиявлених писемних пам'яток різних часових зрізів повинна стати основою створення оновленої історичної морфології української мови (а згодом і всієї «Історії української мови») і використовуватися в університетській освіті філологів.

References

Bevzenko, S.P. (1960). *Istorična morphologia ukrainškoj movy. Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru* (Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко ; М-во вищ. і серед. проф. освіти УРСР, Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород : Закарпат. обл. видво. – 416 с.).

Bilousenko, P.I. (1993). *Istoriya sufiksальноj systemy ukrainškoj movy : (nazvy osib cholovichogo rodu)*. (Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи української мови : (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко ; М-во освіти України, Київ. держ. пед. ін-т ім. М. П. Драгоманова ; відп. ред. В. В. Німчук. – Київ : КДПІ, . – 215 с. – Бібліогр.: с. 203–211).

Bilousenko, P.I. (2010). *Narysy z istoriji ukrainškogo slovotvorennya: (imennykovi konfiksy)*. (Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення: (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко [та ін.] ; відп. ред. В. М. Мойсієнко. – Запоріжжя ; Кривий Ріг : ЛІПС, . – 480 с. – Бібліогр.: с. 406–421).

Voropai, S.V. (2000). *Systema konfiskalnogo tvorennya v ukrainškiy movi XIX–XX st.* (Воропай С. В. Система конфіскального творення іменників в українській мові XIX–XX ст. : дис.

... канд. філол. наук : 10.02.01 / Воропай Світлана Валеріївна. – Запоріжжя. – 264 с.).

Grytsenko, S.P. (2009). *Mizhmovna vzayemodiya yak factor rozvytku pysemnoi ukrainskoi movy XVI–XVII st.* (Гриценко С. П. Міжмовна взаємодія як фактор розвитку писемної української мови XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Ukrainica Brunensia.* – Vol. II. – Brno : Masarykova univerzita. – S. 81–90.

Grytsenko, S.P. (2011). *Leksychni latynizmy d ukrajinskomovnyh tekstah kintsya XVI–XVII st.* (Гриценко С. П. Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII ст. : [монографія] / С. П. Гриценко ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ : Київ. ун-т, 2011. – 367 с. – Бібліогр.: с. 198–215).

Grytsenko, S. (2013). *Lexical borrowings: problems and perspectives of the research* / S. Grytsenko // *Studia Linguistica* : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 7. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго. – С. 50–59.

Grytsenko, S.P. (2015). *Rol polskich zapozyczen u formuvani movnoyi kartyny svitu ukrainsiv: (na materialii ukrainskyh pysemnyh ramyatok kintsya XVI–XVII st.)*. (Гриценко С. П. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців : (на матеріалі українських писемних пам'яток кін. XVI–XVII ст.) / С. П. Гриценко // *Studia Ukrainica poznaniensia.* – *Zeszyt 3.* – S. 87–97. – Бібліогр. у підрядк. прим.).

Grytsenko, S. (2015). *Inshomovna leksyka na roznachennya groshovyh odynyts ta operatsiy z nymy: (na materialii ukrainskyh pysemnyh ramyatok XVI–XVII st.)*. (Гриценко С. Іншомовна лексика на позначення грошових одиниць та операцій з ними : (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.) / С. П. Гриценко // *Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea.* – 2015. – An. 4, № 1. – S. 116–135. – Bibliogr.: 52 titles (s. 131–134).

Grytsenko, S.P. (2017). *Na rozdorizhzhii: zapozychennya chy pitome utvorennya.* (Гриценко С. П. На роздоріжжі: запозичення чи питома утворення. / С. П. Гриценко. // *Лінгвістика: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України, Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. К. Д. Глуховцева.* – № 1

(36). – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. – С. 5–20).

Grytsenko, S.P. (2017). *Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st.* (Гриценко С. П. Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст. : [монографія]. – К. : КММ. – 936 с.).

Humetska, L.P. (1958). *Narys slovotvirnoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st.* (Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ : АН УРСР. – 296 с.).

Inshakova, I.O. (1996). *Rozvytok imennykovoï konfiskatsii v istorii ukrainskoi movy (struktury na -nyk).* (Іншакова І. О. Розвиток іменникової конфікації в історії української мови (структури на -ник) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Іншакова Ірина Опанасівна. – Дніпропетровськ. – 193 с.).

Karpilovska, Y.A. (1990). *Konstruyuvannya skladnyh slovotvorchyh odynyts: (na materialii ukrainskoi movy).* (Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць : (на матеріалі української мови) / Є. А. Карпіловська ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка,. – 156 с. – Бібліогр.: с. 151–154).

Kachailo, K.A. (2006). *Osoblyvosti struktury i semantyky konfiskalnyh imennykiv na -ok, vykorystanyh u poetychnykh tvorah I.Franka.* (Качайло К. А. Особливості структури і семантики конфіскальних іменників на -ок, використаних у поетичних творах І. Я. Франка / К. А. Качайло // *Літературознавчі студії.* – Вип. 18. – С. 196–199. – Бібліогр.: с. 199).

Klymenko, N.F. (2007). *Hibrydne slovo.* (Клименко Н. Ф. Гібридне слово / Н. Ф. Клименко // *Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.].* – 3-є вид. зі змінами і доп. – Київ. – С. 98).

Klymenko, N.F. (1973). *Systema afiksalnogo slovotvorennya suchasnoi ukrainskoi movy.* (Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебня ; відп. ред. В. С. Перебийніс. – Київ : Наук. думка,. – 188 с.).

Klymenko, N.F. (1984). *Slovotvorcha struktura i semantyka skladnyh sliv u suchasniy ukrainskiy movi.* (Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній укра-

їнській мові / Н. Ф. Клименко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. В. С. Перебийніс. – Київ : Наук. думка. – 252 с. – Бібліогр.: с. 245–250).

Klymenko, N.F. (1979). Typologia vuvchennya slovotvirnyh system u synhronnomu aspekti: (nf vferiali ukrainskoi, rosiyskoi ta novogretskoi mov). (Клименко Н. Ф. Типологія вивчення словотвірних систем у синхронному аспекті : (на матеріалі української, російської та новогрецької мов) / Н. Ф. Клименко // *Нариси з контрастивної лінгвістики / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. Ю. О. Жлуктенко.* – Київ, 1979. – С. 57–63. – Бібліогр.: с. 196–183).

Mayboroda, A.V. (1962). Skladni slova v staroukrainskiy movi: (na materialі aktovyh dokumentiv XIV–XVIst.). (Майборода А. В. Складні слова в староукраїнській мові : (на матеріалі актових документів XIV–XVI століть) / А. В. Майборода // *Наукові записки Ніжинського державного педінституту ім. М. В. Гоголя.* – 1962. – Т. 13. Серія філологічних наук. – С. 142–147).

Matsko, L. (2010). Stylistyka u istoriya ukrainskoi literaturnoi movy u lingvodydaktychnomu poli pidgotovky ukrainskyh filologiv. (Мацько, Л. Стилістика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів. – *Вісник Львівського університету.* 50. 112-116 Doi 30970/vpl.2010.50.3846).

Merkulova, O.V. (2007). Konfiskalni nomina personalia v ukrainskiy movi XI–XVIII st. (Мер-

кулова О. В. Конфіскальні nomina personalia v українській мові XI–XVIII ст. / О. В. Меркулова // *Українська історична та діалектна лексика.* – Вип. 5. – С. 77–92).

Nimchuk, V.V. (1992). *Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy.* (Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук ; АН України, Ін-т укр. мови. – Київ : Наук. Думка. – 416 с. – Бібліогр.: с. 377–348).

Semenog, O., Deynychenko, N. (2014). *Metodyka vykladannya ukrainskoi movy u vyshchih navchalnyh zakladah: navchalnyi posibnyk / O.M.Semenog, N.P.Deynichenko, Sumy: Vid-vo SumDPU імені А.С.Макаренка.*

Samiylenko, S.P. (1964). *Narysy z istorychnoi morphologii ukrainskoi movy.* (Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – Київ : Рад. шк., – Ч. 1. – 234 с. – Бібліогр.: с. 186–196 (296 назв).

Chemerysov, M.T. Prefiksarno-sufiksarnyi sposib tvorennya imennykiv ta prykmetnykiv za ramyatkamy XVI – I pol. XVII st. (Чемерисов М. Т. Префіксально-суфіксальний спосіб творення іменників та прикметників за пам'ятками XVI – I пол. XVII ст. / М. Т. Чемерисов // *Питання словотвору східнослов'янських мов : матеріали Міжвуз. респ. конф. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Миколаїв. держ. пед. ін-т ім. В. Г. Бєлінського.* – Київ, 1969. – С. 99–100).

ANALYSIS OF EVOLUTION OF UKRAINIAN LEXICON IN BUILDING PROFESSIONAL COMPETENCE OF PHILOLOGY MAJORS: LECICO-CENTRIC APPROACH

Svitlana Grytsenko

Department of the General Linguistics, Classical Philology and Neohellenic Studies, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Abstract

Background: Derivation is an important factor of the lexicon development of every language and Ukrainian in particular. The lexicological aspect of this phenomenon, however, has not been researched in proper manner yet.

Purpose: The goal of the article is to enhance the learners' understanding of the value and opportunities of semantic derivation as a significant factor of the lexicon development of the Ukrainian language in a certain time period as well as to rationalize the employment of a lexicographic approach to the analysis of lexical depository development of the language in diachrony.

Discussion: Changes in a language lexicon in different historical periods may differ by quantity of exposed new units, areas of their functioning and further development in the structure of a language. Such changes may reveal themselves in acquiring new meanings by native and borrowed lexemes as a result of metonymic transformations, phrase or set phrase coinage, generalization or particularization of meaning, connotation development, ranking of semantic units. It's important to understand that lexicon which had existed before new words appeared also changes in the process of the development of new nominative units. Although lexicographical sources do not always reflect new semantic shades of a word, it's impossible to define this lexicon as unchangeable, since relations between lexemes change. Therefore, semantic evolution is frequently hidden behind formally unchanged lexemes.

Results: The analysis of Ukrainian literary sources of XVI–XVII centuries shows that many borrowings were affected by adaptation to a language-recipient and developed new relations through semantic or/and formal derivation. This process reveals itself distinctly in creation of new formal-semantic units with borrowed lexemes.

Key words: dynamic, semantic derivation, formal derivation, specific lexeme, borrowing, nominative resource of language, creation model, polysemy, metonymy, metaphor, semantic core, abstract meaning.

Vitae

Svitlana Grytsenko, Dr. Scs. in Philology (Dr. habil.), Associate Professor of the Department of General Linguistics, Classical Philology and Neo-Hellenic Studies. *Research interests:* General Linguistics, Language Philosophy, History of Linguistics, Cultural Linguistics, Ukrainian language.

Correspondence: ap730518@gmail.com

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У СЕРЕДНІЙ ТА ВИЩІЙ ШКОЛАХ

ЛЮДМИЛА НАУМЕНКО, ЯНА БІЛИК (м. Київ)

УДК 378:811

ORCID: 0000-0002-4325-1673

НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ГРАМАТИКИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ НА ЗАСАДАХ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ

Re gramatica et principum.

Граматиці підвладні навіть імператори.

У статті розглядається поняття когнітивного підходу у його застосуванні у лінгводидактиці і розроблення на його засадах системи вправ для навчання учнів старших класів граматичної теми Active / Passive voice в англійській мові.

Ключові слова: когнітивний підхід, лінгводидактика, Active / Passive voice.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У світлі концепції реформування середньої освіти в Україні (Zakon Ukrainy «Pro Osvitu»; Navchalni Programy 5–9 Classes; Nova Ukrainaska Shkola) постає завдання трансформування навчального процесу в пізнавально-інтерактивну діяльність, спрямовану на інтелектуальний розвиток та пізнавальні здібності учня. Серйозною проблемою є напрацювання новітніх підходів, технологій, методів та методик навчання, які б сприяли вирішенню цього завдання. Серед таких підходів когнітивно орієнтований підхід визначаємо як один з перспективних напрямків сучасної лінгводидактики. Як зауважує р. Мельник, згідно з когнітивним підходом, вивчення іноземної мови є свідомим процесом, який відбувається за допомогою певних навчальних стратегій, тобто спеціальних прийомів з інформацією, які сприяють її кращому розумінню, засвоєнню та запам'ятовуванню (Melnyk, 2017: 56). Отже, навчання англійської граматики на засадах

когнітивного підходу і напрацювання з цією метою системи відповідних вправ вважаємо одним з пріоритетних в сучасній методиці викладання англійської мови, що і визначає актуальність цієї публікації.

Короткий огляд останніх публікацій. Появу когнітивного напрямку в дослідженні граматики пов'язують з іменем американського вченого Рональда Ленекера, який починаючи з 1976 р., розробляє теорію *просторової граматики* (space grammar), згодом *когнітивної граматики*, теоретичні принципи та положення якої відображені у двотомній праці *Foundations of Cognitive Grammar* (Langacker, 1987; 1991). Згідно з когнітивною теорією р. Ленекера, основна причина виникнення граматичних структур – когнітивні процеси; морфологію і синтаксис не слід розглядати окремо, а лише як єдиний континуум знаків і символів; заснована на умові істинності формальна семантика не здатна адекватно описувати значення мовних виразів.